

CARLY MISSET (RED.)

DE GROTE KERK VAN ALKMAAR 500 JAAR BOUWEN EN BEHOUDEN

Utrecht (Matrijs) 2018, 360 pp.,
ills. in zwart-wit en kleur,
ISBN 978 90 5345 525 8, € 39,95

Deze monografie over de Grote Kerk van Alkmaar verscheen ter gelegenheid van het 500-jarig bestaan van de kerk. Voor de viering daarvan is uitgegaan van 1518, het jaartal dat is aangebracht op de gewelfschildering van het laatste oordeel in de koorsluiting. Het boek past in een reeks publicaties die de afgelopen tien jaar zijn verschenen over grote Nederlandse stadskerken, zoals de Pieterskerk in Leiden (2012), de Sint-Joriskerk in Amersfoort (2012), de Eusebiuskerk in Arnhem (2013), de Sint-Jan in 's-Hertogenbosch (2017) en de Stevenskerk in Nijmegen (2017). De hoofdtekst beschrijft in tien chronologisch geordende hoofdstukken de bouw, de latere aanpassingen en het onderhoud van de kerk, terwijl door verschillende auteurs in aparte bijdragen een rijk scala aan onderwerpen wordt behandeld. De focus blijft beperkt tot de geschiedenis van het gebouw en de inrichting ervan. Het liturgisch gebruik, waarvoor de kerk uiteindelijk slechts de omhulling vormt, komt alleen aan bod voor zover er een directe samenhang bestaat met de inrichting. Zo schreef Karel Emmens een bijdrage over de kapellen en altaren, Paul Dijstelberge over de librije en Peter Bitter over de begrafenispraktijk in de kerk.

Karel Emmens en Jan van der Hoeve namen het leeuwendeel van de hoofdtekst voor hun rekening. De geïntegreerde aanpak die de resultaten van hun recente bouwhistorische onderzoek combineert met gegevens uit schriftelijke bronnen, waaronder in de eerste plaats een achttiende-eeuws afschrift van excerpten uit de kerkmeestersrekeningen, heeft een gedetailleerde en

helder geschreven reconstructie van de gehele bouwgeschiedenis mogelijk gemaakt. Emmens heeft al eerder met monografieën over de Sint-Joriskerk in Amersfoort en de Stevenskerk in Nijmegen bewezen hiermee opmerkelijk nauwkeurige resultaten te kunnen bereiken die ook het nodige onthullen over de toenmalige bouwpraktijk. Ik zal niet vergeten hoe in Nijmegen enkele pijlers van het laatgotische transept binnen de oude kerkruimte zijn opgetrokken en daar decennialang half afgebouwd gestaan moeten hebben in afwachting van de voltooiing van het transept. Het toont aan hoe belangrijk het was de oude kerk zo lang mogelijk in gebruik te houden.

Het eerste hoofdstuk, over de voorgangers van de huidige kerk, is van de hand van stadsarcheoloog Peter Bitter, die eerder een dissertatie over het onderwerp schreef. Zijn bijdrage is grotendeels gebaseerd op archeologisch en archivalisch onderzoek en beschrijft hoe een eerste houten Sint-Laurenskerkje ergens rond het jaar 1100 werd vervangen door een tufstenen exemplaar, dat geleidelijk werd uitgebreid en later wegens ruimtegebrek werd geflankeerd door een bakstenen kerk, gewijd aan Sint-Matthias. Daarbij geeft hij goed gedocumenteerde hypothesen over het ontstaan, de opdrachtgevers en rechthebbers van de kerken.

Het ruimtegebrek bleef echter nijpend. Toen de toren van de Sint-Laurenskerk in 1468 instortte en daarbij waarschijnlijk veel schade aanrichtte, werd dan ook besloten tot volledige nieuwbouw. Binnen slechts vijftig jaar werd de huidige zeer ruime kerk voltooid,

mede dankzij de ijle constructiewijze en het gebruik van geprefabriceerde, uit Brabant geïmporteerde natuurstenen elementen, zoals Merlijn Hurx in zijn bijdrage aantoonde.

In hoofdstuk twee wordt beschreven hoe de vele bouwnaden in het vanaf 1470 stapsgewijs gebouwde schip hielpen bij de reconstructie van de bouwvolgorde op arcadeniveau. In het muurwerk waren verticale sleuven aangebracht waarin bij een volgende fase haakse muren konden worden ingevoegd. Dankzij deze vaststelling kon de tot voor kort volstrekt onduidelijke bouwchronologie op detailniveau worden geanalyseerd. Wellicht biedt deze nieuwe methodiek aanknopingspunten bij het bouwhistorisch onderzoek van andere bouwwerken.

Bij de veronderstelde bouwvolgorde van het schip, beginnend aan de zuidzijde, moet door de instorting van de toren van de voorganger de hele dubbelkerk zijn verwoest, mogelijk op de koren na. Dat de overblijfselen van de Sint-Laurenskerk meteen werden geruimd, blijkt uit het feit dat de afkomende tufsteen waarschijnlijk in de nieuwe kerk werd hergebruikt. Mij viel op dat een gespiegelde volgorde met een bouwbegin aan de noordzijde het blijkens de plattegrond op pagina 22 theoretisch mogelijk zou hebben gemaakt een eventueel gespaard gebleven schipgedeelte van de Sint-Matthiaskerk voorlopig als kerkruimte te blijven gebruiken. Een dwingend argument voor de veronderstelde bouwvolgorde wordt jammer genoeg niet expliciet gegeven. Of is dit de terloops genoemde veronderstelling op pagina 69 dat de vermenging van steensoorten bij de noordelijke (half)pijlers wijst op een bouwbegin aan de zuidzijde?

De hoofdstukken hierna volgen de verdere bouw op de voet. Daarbij is het de auteurs bijzonder goed gelukt om steeds de opeenvolgende bouwfasen nauwgezet in beeld te brengen, zodat de kerk in dit opzicht nog maar weinig geheimen lijkt te bewaren. Slechts enkele onderdelen, zoals het houten gewelf van de voormalige sacristie, waren bij het schrijven van het boek nog niet onderzocht. Behalve voor de bouwchronologie is er ruim aandacht voor onder meer de constructiewijze van de deels nog oorspronkelijke kappen.

Alleen bij de voorgestelde bouwvolgorde van de koorzijbeuken en kooromgang met triforium in hoofdstuk vier rijst bij mij twijfel. Ze komt als enige ook wat onduidelijk over. De auteurs gaan ervan uit dat eerst de gehele buitenwand werd gebouwd, en uit 3D-reconstructies valt op te maken dat daarna het overige muurwerk van de arcadezone voltooid zou zijn en tot slot het triforium in samenhang met de kappen. Of stroken de illustraties hier niet met de ideeën van de auteurs? De 3D-reconstructies op pagina's 108 en 109 komen namelijk ook niet helemaal overeen met de tekst, waarin wordt gesteld dat de onderbouw van het noorderdwarsschip ongeveer gelijktijdig met de zuide-

lijke tegenhanger werd gebouwd. De in de tekst zelf geleverde schriftelijke gegevens lijken mij in ieder geval een andere bouwvolgorde van de genoemde koor-delen te suggereren, waarbij de hele arcade- en triforiumzone in drie stappen tot stand kwam: ongeveer van 1498 tot 1500 de zuidelijke zijbeuk met triforium, in 1500 en 1501 de noordelijke pendant en in 1501 en 1502 de koorluiting. Voor deze fasering pleit onder meer de opdracht in 1500 voor het hakken van een van de colonnetten en de geprofileerde vensterdagkanten in de buitenmuur van de kooromgang. Het is immers erg onwaarschijnlijk dat deze onderdelen achteraf in het muurwerk zijn ingemetseld. Waarom de auteurs een andere volgorde voorstaan is mij niet duidelijk geworden. Misschien gaven overwegingen van stabiliteit de doorslag, maar de tijdens de bouw aangebrachte trekstangen tussen alle pijlers onderling, de kennelijk massief gebouwde gordelbogen en desnoods eventuele tijdelijke steunconstructies zullen de boel op zijn plaats hebben gehouden.

Het betoog over de bouwgeschiedenis maakt soms nieuwgierig. Waarom zouden de op pagina 116 genoemde 'spieghels' niet op de kleine rondvensters in het triforium kunnen slaan, zoals de spiegeltjes op pagina 128 worden verklaard? Hoe zouden de tijdelijke voorzieningen eruit hebben gezien die het mogelijk maakten het Van Covelens-orgel in de noordelijke koorzijbeuk in gebruik te nemen, enkele jaren voordat de koorkap werd gebouwd? En is nu wel of niet gepoogd om aan de hand van de op pagina 123-124 besproken steenhouwersmerken met meer zekerheid vast te stellen of de steenhouwers de soms niet geringe, vrij duidelijk omschreven opdrachten eigenhandig uitvoerden?

Het zijn slechts enkele kanttekeningen en overpeinzingen bij een verder uitstekend relaas over de bouwgeschiedenis. De hoofdstukken over de zeventiende en achttiende eeuw gaan onder meer in op de nieuwe zerkenvloer en het kerkmeubilair dat werd besteld om de inrichting aan te passen aan het streven naar een Hervormde preekkerk. Daarnaast wordt uitvoerig stilgestaan bij de grootschalige herstellingen aan de kappen, die aangetast waren als gevolg van de lichte en instabiele constructie van de kerk.

De restauraties in de negentiende en twintigste eeuw, in het laatste hoofdstuk beschreven door Carolien Roozendaal, komen er wat bekaaid van af en zouden nog eens meer in detail beschreven moeten worden. Positief is dat de auteur de restauraties in een brede context plaatst, maar de suggestie wordt gewekt dat het werk tijdens de restauratie door stadsarchitect W.F. du Croix in de negentiende eeuw beperkt bleef tot het herstel van het grote zuidelijke transeptvenster. Uit de bijschriften van de foto's op pagina 299 valt echter op te maken dat het werk veelomvattender moet zijn geweest, waarbij het parement van de kerk deels

werd vervangen door (later weer verwijderde) kunststeen. Dat lijkt mij interessant, maar het wordt niet uitgewerkt.

Een geïntegreerde aanpak zoals die is toegepast bij de beschrijving van de bouwgeschiedenis ontbreekt bij de hoofdopzet van het boek. Het bevat erg veel korte en lange kaderteksten van verschillende auteurs. Deze teksten, die soms het grootste deel van een hoofdstuk uitmaken, vertonen grote verschillen in diepgang en zijn niet altijd even logisch geplaatst. Dat maakt het boek wat onevenwichtig en onduidelijk van structuur. Naast de al genoemde teksten zou ik in ieder geval nog de bijzonder informatieve, maar voor de geïnteresseerde leek wellicht wat hoog gegrepen bijdragen van restaurateur Willem Haakma Wagenaar over de gewelfschilderingen, het koorhek en de kast van het grote orgel willen noemen. Bij de bespreking van de orgels zijn instrument en kast in afzonderlijke bijdragen van sterk verschillend gehalte behandeld. Bij het meubilair

uit de zeventiende eeuw wordt uitgebreid stilgestaan in zowel de hoofdtekst als een bijdrage van Jeroen Goudeau, met de nodige doublures, al ligt het accent van beide teksten duidelijk anders. Idealiter waren er twee aparte hoofdstukken over de inrichting voor en na de Reformatie geweest, maar praktisch was dat waarschijnlijk niet haalbaar.

De vele, goed gekozen illustraties ondersteunen en verhelderen de teksten. Wel miste ik een duidelijke foto van de vieringtoren en van de toch uitgebreid besproken kansel. Samenvattend mag worden gesteld dat dit boek een uitstekende, over het algemeen publieksvriendelijke documentatie van het kerkgebouw biedt. Niets dan lof voor de gemeente Alkmaar, die het initiatief heeft genomen tot deze monografie en ook aan de financiering ervan heeft bijgedragen.

PEPIJN VAN DOESBURG

COERT PETER KRABBE

HUIZEN VAN FORTUIN WOONCULTUUR AAN DE AMSTERDAMSE GRACHTEN 1860-1920

Amsterdam (Stokerkade Cultuurhistorische Uitgeverij) 2020, 320 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 978 90 7915 649 8, € 29,50

In *Huizen van fortuin* ontrafelt Coert Peter Krabbe de wooncultuur aan de Amsterdamse grachten in de periode van circa 1860 tot 1920. Krabbe is als kunsthistoricus gespecialiseerd in de Nederlandse architectuur van de negentiende eeuw en werkt sinds 2000 bij de afdeling Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam. In dit boek neemt hij de lezer mee naar

binnen in meer dan honderd Amsterdamse grachtenhuizen. Aan de hand van contemporaine en hedendaagse interieurfoto's, ontwerptekeningen en afbeeldingen uit brochures en catalogi ontsluit hij het decor van het dagelijks leven van de Amsterdamse elite in de 'tweede Gouden Eeuw'. In deze periode, waarin Amsterdam tot een nieuwe economische en culturele